

В: *Проблеми на българската разговорна реч*. Книга шеста. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 2004, стр. 45-52.

Един тип неологизми универбати в българската разговорна реч (в съпоставка с руски)
Диана Благоева

Наблюдаваното през последните години динамизиране на неологичните процеси в славянските езици е свързано с активизиране на разнообразни номинационни похвати и словообразователни механизми. Внимание в това отношение заслужава универбизацията като трансноминативен похват, при който съществуващи в езика лексикализирани съставни наименования се преобразуват във вторични еднословни номинации с тъждествена референциална функция, срв. Мурдаров 1983, 114; Kaliszan 1986, 3; Сидоренко 1992 и др. При това преобразуване протича структурна компресия и семантична кондензация на изходните аналитични номинативни структури: **бълг.** *релейна станция* > *релейка*, *пластичен хирург* > *пластик*, *лице на алтернативна военна служба* > *алтернативник*, *камуфлажно облекло* > *камуфлаж*; **рус.** *кредитная карточка* > *кредитка*, *кассеточный магнитофон* > *кассетник*, *материально ответственное лицо* > *материальщик*, *война в Афганистане* > *афган*.

По правило в езика съставните наименования и мотивираните от тях универбати функционират успоредно, но “на различни стилистични равнища” (Виденев 1976, 29) – съответно в книжовния език (в стандарта) и в определена субстандартна разновидност (разговорна реч, просторечие, сленг). Проучването на закономерностите във функционирането на тези два типа номинативни единици е актуална задача, тъй като би могло да открие някои тенденции относно антиномията книжовно – разговорно в съвременните условия, когато засиленото проникване на субстандартни явления в сферата на официалната публична комуникация се оказва стимул за иновационни изменения в книжовния език, срв. Ликоманова 1998, Нещименко 1999.

Ще разгледаме неологичните образувания в един от най-активните типове суфиксални универбати в българската

разговорната реч – този със суфикс -к(а)¹. Корпусът на изследването включва около 100 новообразувания, фиксирани в примери от спонтанна устна реч, периодични издания, електронни медии, неологични речници² и др. Времевите рамки на проучването обхващат приблизително последните 15 години, когато неологизацията в българския език (нататък - БЕ) протича особено интензивно. За съпоставка е привлечен материал от руски език (нататък - РЕ), включващ около 250 лексикални новообразувания от разглеждания тип, ексцерпирани от най-нови неологични и други речници.

Универбатите със суфикс -к(а) и в двата езика се съотнасят семантично с двукомпонентни или многокомпонентни словосъчетания с бинарна структура (определяемо + атрибут). Най-често се среща структурният тип със съгласувано определение: **бълг.** документален филм > документалка, компенсаторен запис > компенсаторка, мобилен телефон > мобилка, **рус.** безопасная бритва > безопаска, высотное здание > высотка, портативная пишущая машинка > портативка, по-рядко - с несъгласувано определение: **бълг.** пушка за биатлон > биатлонка, обувка с бутони > бутонка, **рус.** одежда из смесовой ткани > смесовка, общежитие гостиничного типа > гостинка, раствор бриллиантовой зелени > зелёнка. Формален мотиватор по правило е име от атрибутивния комплекс в изходната структура, което изразява основния характеризиращ признак. Обикновено това е прилагателно: **бълг.** мобил<ен> + -к(а) > мобилка, **рус.** гостин<ичный> + -к(а) > гостинка, по-рядко съществително име: **бълг.** биатлон + -к(а) > биатлонка, **рус.** зелен(ь) + -к(а) > зелёнка. Изолирани са случаите, в които формален мотиватор е ядреният компонент в изходното съчетание, т. е експонентът на родовия, а не на видовия признак³: **рус.** линия государственной границы > линейка, переносная детская кровать > кроватка.

Според изразяваните понятийни категории универбатите със суфикс -к(а) в двата езика се поделят в два основни класа⁴: имена, означаващи предметност, и имена с абстрактна семантика. Както в

¹ Под този тип се подвеждат и образувания със следните суфиксални морфи, съдържащи като основна част елемента -к(а): -арк(а) в БЕ (срв. кабеларка, ментарка, песькарка, биетарка) и -лк(а), -ловк(а), -ичк(а), -ушк(а), -шк(а), -ейк(а), -анк(а) и др. в РЕ (срв. поливалка, ожидалка, ожидаловка, легковичка, губнушка, раскладушка, контрошка, линейка, груднянка).

² Вж. Лексикографски източници.

³ В българския материал подобни случаи не са представени.

⁴ Срв. за РЕ Kaliszan 1986, 41.

БЕ, така и в РЕ по-широко са представени универбатите с предметно значение, обособени в следните по-важни лексико-семантични групи:

- имена със значение 'място': названия на постройки и под.: **бълг.** панелка¹ 'панелна сграда'; **рус.** высотка, гостинка, заежка, многоквартирка, многоетажка, недостройка, незавершёнка, едноетажка, тръхэтажка, хрущёвка и др.; названия на помещения, магазини и под.: **бълг.** панелка² 'панелно жилище'; **рус.** валютка, гримёрка, двухместка, коммисионка, малогабаритка, малометражка, ожидалка, ожидаловка, полуторка, процедура, родилка и др.; названия на предприятия, училища и под. (групата е представена само в РЕ): атомка, кремлёвка, круглосутка, музикалка, наука, психиатричка, ремонтка, художка и др.

- названия на машини, прибори, устройства, апарати и под.: **бълг.** биетарка, водоструйка, мобилка, пароструйка, релейка; **рус.** безопаска, вытяжка, канатка, монтажка, портативка, персоналка¹ 'персональный компьютер', циркулярка и др.

- названия на транспортни средства: **бълг.** автонатрулка, боклучарка, маршрутка, патрулка, песькарка, пилотка; **рус.** аварийка, инвалидка, лекговичка, лохматка, микролитражка, мусорка, неотложка, пассажирка, персоналка² 'персональный автомобиль', пожарка, попутка, санитарка, служебка, техничка и др.

- названия на дрехи, обувки и под.: **бълг.** бейзболка, бутонка, камуфлажка, оксфордка, пухенка, цивилка¹ 'цивилно облекло'; **рус.** баскетки, бейсболка, боксёрки, борцовка, вельветки, ветровка, кроссовки, лакировки, парадка, полярки, смесовка, штормовка и др.

- названия на тъкани, платове и под.: **бълг.** промазка; **рус.** джинсовка, плащевка и др.

- названия на храни, напитки, цигари и под.: **бълг.** биренка, близалка; **рус.** калорийка, креплёнка, ментоловка, фруктовка и др.

- названия на банкноти, монети и под.: **бълг.** десиславка, вазовка, зографка, дановка, беронка; **рус.** двадцатипятка, двадцатка, двушка.

- названия на оръжия: **бълг.** биатлонка, въздушка; **рус.** безоткатка, въздушка, духовка, духовушка, италянка, курковка, противопехотка и др.

- названия на документи, писмени съобщения, вестници и под.: **бълг.** компенсаторка, лучниковка, валентинка 'картичка за

празника на св. Валентин’; **рус.** *вечёрка*, “*Воздушка*” ‘газета Воздушный транспорт’, *молодёжка* и др.

- названия на филми, книги, телевизионни предавания и под.: **бълг.** *документалка*, *кримка*¹ ‘криминален филм’, *кримка*² ‘криминален роман’, *сапунка* ‘сапунена опера’; **рус.** *злострадавецка*, *многосерийка*, *спокойка* ‘телевизионна передача “Спокойной ночи, малыши”’.

- названия на лица: **бълг.** *магистралка* ‘магистрална проститутка’, *хотелка* ‘хотелска проститутка’; **рус.** *груднянка* и др.

В БЕ класът универбати с абстрактно значение е ограничено представен: *гарнизонка* ‘гарнизонен отпуск’, *дисциплинарка* ‘дисциплинарно дело’, *любопитка* ‘любопитна новина’, *цивилка*² ‘цивилна служба’ и др., докато в РЕ нови универбати с абстрактна семантика се образуват по-активно (срв. Осипова 1991): *аморалка* ‘аморално поведение’, *безлимитка* ‘безлимитна подписка’, *бытовка*¹ ‘бытовое обслуживание’, *бытовка*² ‘бытовые заботы’ (Осипова 1991), *индивидуалка* ‘индивидуална трудова дейтелност’, *интенсивка* ‘интенсивна технология’, *напряжёнка* ‘напряжённое состояние’, *негативка* ‘негативное явление’, *обезличка* ‘обезличенна продажба’, *повремёнка*¹ ‘повременна оплата за труд’, *повремёнка*² ‘повременна оплата за телефон’ (Нещименко 1999), *почасовка* ‘почасовая оплата’, *уголовка*¹ ‘уголовный розыск’, *уголовка*² ‘уголовное дело’, *фигурка* ‘фигурно катане на коньках’, *фронталка* ‘фронтална проверка’ (Осипова 1991) и др.

Само в РЕ се обособява и трети клас универбати със суфикс -к(а) – имена с вещественно значение, срв. Kaliszan 1986, 44. Тук новообразуванията са сравнително малко на брой: *витаминка*, *водоэмулсионка*, *восковка*, *зелёнка*, *микрорпорка*, *солярка*, *хлорка*.

Може да се направи изводът, че в механизма на образуване на универбати от разглеждания тип в БЕ и РЕ съществени междуезикови различия не се наблюдават (като се изключи наличието на по-богат арсенал от суфиксални аломорфи, участващи в изграждането на руските деривати). Налице е обаче междуезикова асиметрия по отношение на словообразователните възможности на типа. В РЕ той е значително по-продуктивен и (както личи от приведените по-горе количествени данни) се отличава с по-голяма

активност⁵. Като основна причина за по-слабата застъпеност на българските универбати с разглеждания суфикс⁶ може да се посочи обстоятелството, че подобни синтетични образувания се адаптират по-трудно в системата на един предимно аналитичен език, какъвто е българският, срв. Мурдаров 1983, 122.

В последните години типът универбати със суфикс -к(а) в БЕ показва определено активизиране. Неологизми от този тип се образуват за целите на общуването в неофициалната сфера - битово-разговорна реч (*бейзболка, маршрутка, мобилка*), професионална разговорна реч (*биетарка, водоструйка, пароструйка*), сленг (младежки⁷: *клошарка* 'пола тип клош', *ковбойка, мраморки, парцалка, стабилка*, войнишки: *гарнизонка, цивилка¹, цивилка²* и др.). Като трансноминативни по своята същност единици и в БЕ, и в РЕ универбатите се съотнасят с десигнати, за чието означаване езикът вече разполага с аналитични, разгърнати номинации, които могат да бъдат както неологични (**бълг.** *мобилен телефон* > *мобилка, офшорна компания* > *офшорка*, **рус.**⁸ *виртуальная реальность* > *виртуалка, сотовый телефон* > *сотка*), така и отдавна утвърдени в езиковата система (**бълг.** *панелна сграда* > *панелка¹, патрулна кола* > *патрулка*, **рус.** *высотное здание* > *высотка, запасное колесо* > *запаска*). Вторичното именуване на съответните десигнати за целите на неформалната комуникация е обусловено преди всичко от стремежа към икономия на езикови средства и към повишаване експресивността на изказа. Със своята синтетичност и експресивен потенциал универбатите със суфикс -к(а) и в двата езика успешно заместват съответните съставни наименования в комуникативни сфери, където стремежът към краткост и експресивна наситеност доминира над необходимостта от прецизност на съобщението. При това те често се конкурират с универбизирани новообразувания от други структурни типове: **бълг.** *кабелна телевизия* > *кабеларка* и *кабел*, *мобилен телефон* > *мобилка* и *моби*, *камуфлажно облекло* > *камуфлажка* и *камуфлаж*, **рус.** *академический отпуск* > *академка* и *академ*. Срв. в БЕ: *От*

⁵ Активността на типа в РЕ се изтъква от редица автори: "В современный период идёт массовое производство конденсатов с суффиксом -к(а)" (Kaliszan 1986, 42), "В 70-80-е годы наблюдается бурный рост универбов с суффиксом -к(а)" (Осипова 1991, 64).

⁶ И в по-широк план - на универбатите въобще (срв. наблюдението на Виденов (1976, 30), че спонтанната българска книжовна реч "не е много богата на универбизирани (в тесния смисъл на този термин) названия").

⁷ Примерите са от Армянов 1989; Виденов и др. 1996.

⁸ Примерите са от Нецименко 1999.

евтините клипчета, които всяка кабеларка въртеше допреди няколко години, няма и помен. Кой, 2000. В София пък който няма кабел, следи програмата на ефирната Нова телевизия. 24 часа, 1999. Трябва да внимава да не му откраднат камуфлажката. БНТ, 1998 (Бонджолова и др. 1999). Дрешките им много често са излезли от употреба камуфлажи от казармата. Таралежи, 2000.

Експресивните възможности на универбатите произтичат преди всичко от наличието на конотативни и асоциативни елементи в тяхната семантична структура. В следните случаи в БЕ например използването на универбати (*кримка*¹, *панелка*¹, *офшорка*) вместо съответните стилистично неутрални съставни наименования (*криминален филм*, *панелна сграда*) или терминологизирани съчетания (*офшорна компания*) е свързано с конотиране на пренебрежителност, граничеща с пейоративност: *Свикнали сме да гледаме този актьор предимно в евтини кримки. Дневен труд, 2001. Блокът е очукан и вехт като всяка панелка в столицата. Вестник за жената, 2000. Търг за цифрова телевизия: забранено за офшорки. Капитал, 2001. Широки асоциативни възможности имат неологизмите, получени в резултат на т. нар. “универбизация с каламбурен ефект” (Карастойчева 1984), при която е налице изравняване на универбата по форма със съществуваща в езика лексикална единица. Източник на преднамерения каламбурен ефект в такива случаи е липсата на семантична близост между двете лексеми: **БЪЛГ.** *каракачанка* ‘купон по време на купонната система (в мандата на столичния кмет Ал. Каракачанов)’ (Виденев 1997, 161), *софиянка* ‘дупка по столична улица (в кметския мандат на Ст. Софийски)’, *магистралка* ‘магистрална проститутка’, *кримка*, **РУС.** *испанка* ‘Испанская партия’, *итальянка* ‘итальянская мина’, *калорийка* ‘выпечное изделие высокой калорийности’. Срв. в БЕ: *Уцелват с колата дупка тип “софиянка”. Дума, 2000. “Пазят се момичетата по клубовете. Но тези, които са по улиците и по магистралите – не”, твърди лекар, който в миналото е имал амбиция да изследва здравната култура на магистралките. Монитор, 2001.**

Заради своята синтетичност и експресивен потенциал нововъзникващите универбати намират сравнително активна употреба в езика на масмедиаите⁹, като при това паралелното

⁹ Както изтъква Нещименко (1999, 28), “Вербална економичност разговорных включений чрезвычайно важна для СМИ [средств массовой информации], где использование более

използване на универбирано и разгърнато наименование в един и същ текст е доста често явление. Срв. в БЕ: *Тристранката се събира днес, за да обсъди правителствения проект за закона. “Подкрепа” възрази вчера, че прибързаното свикване на тристранния съвет издава предрешеност на нещата.* 24 часа, 1995. *Напоследък ритуалът и съпътстващият го Менделсонов марш често се прекъсват от звън на мобилни телефони, сякаш не можеш да си изключиш мобилката дори в такъв тържествен момент.* Ние мъжете, 2000.

Активната употреба на универбатите неологизми и навлизането им в речевата практика на по-широки общности може да бъде предпоставка за тяхната стилистична неутрализация и постепенно интегриране в лексикалната система на книжовния език¹⁰. Налице са обаче и ограничаващи фактори като обстоятелството, че универбатът нерядко се отличава със словообразователна непрозрачност и семантична неексплицитност. Така например в БЕ съществителното *пиратка* би могло да бъде мотивирано от различни съчетания: (*Има го [албума] на “пиратка” по всички “добри площи” в България.* Манифесто, 1999); *пиратски речник (Това е всъщност старият пиратски речник, представен като нов. На всичкото отгоре продават пиратката на дъмпинговата цена 10 000 лева.* ДТ, 1998); *пиратско такси (“Явно става въпрос отново за пиратка. Всеки ден наша група от 25 човека ведомствен контрол проверяват такситата със стикери 1280 за ментета”.* 24 часа, 2001), *пиратски софтуер* и др., което затруднява неговото семантизиране извън конкретната комуникативна ситуация и контекст. Подобно е положението и в РЕ, срв. *персоналка*: ‘персональный автомобиль’, ‘пресональная пенсия’, ‘персональный компьютер’, ‘персональная опека (в спорте)’.

Високата степен на експресивност също е пречка пред книжовноезиковата адаптация. По-големи възможности да се утвърдят като стилистично неутрални единици, вариантни на съответните книжовни съставни наименования, имат универбатите без особени конотативни и асоциативни напластявания от рода на

компактных языковых средств позволяет насытить каналы коммуникативной связи большей информацией, ускорить её доведение до адресата”.

¹⁰ Подобен процес е протекъл например при такива по-стари универбирани образувания в БЕ като *визитка*, *химикалка* и др. Сходни процеси се наблюдават и в РЕ, например при *коммуналка*, *многоетажка*, *незавершёнка*, *пятиэтажка* и др. (Нещименко 1999, 30).

БЪЛГ. *маршрутка*, *сиамка* ‘сиамска котка’, *персийка* ‘персийска котка’ и пр.

Направените наблюдения показват, че неологизацията чрез универбизация е процес, който се основава на сходни за двата разглеждани езика механизми, но поради вътрешносистемни причини е по-активен в РЕ. Този процес води до попълване на арсенала от лексикални единици преди всичко в разговорната реч и сленга, но е потенциален източник за обогатяване на вариантните изразни средства и в системата на книжовния език.

ЛИТЕРАТУРА

Армянов 1989: Г. Армянов. Жаргонът, без който (не) можем. София, 1989.

Виденов 1976: М. Виденов. Универбизацията – присъща черта на българския разговорен стил. – Език и литература, 1976, № 4.

Виденов 1997: М. Виденов. Езикът и общественото мнение. София, 1997.

Виденов и др. 1996: М. Виденов, М. Банчева, П. Сотиров, А. Ангелов. Социолингвистика и ученическа реч. София, 1996.

Карастойчева 1984: Цв. Карастойчева. Универбизация с каламбурен ефект. – Език и литература, 1984, № 5.

Ликоманова 1998: И. Ликоманова. Релацията стандарт-субстандарт в славянските езици след последните социополитически промени. – В: Slavica Pragensia ad tempora nostra. Praha, 1998.

Мурдаров 1983: Вл. Мурдаров. Съвременни словообразователни процеси. София, 1983.

Нещименко 1999: Г. П. Нещименко. Разговорный язык как импульс инновационных изменений в литературном языке (на материале русского и чешского языков). – Slavia, 1999, № 1.

Осипова 1991: Л. И. Осипова. Суффиксальные универбы с непредметной семантикой в русском языке. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1991, № 5.

Сидоренко 1992: О. М. Сидоренко. Про поняття універбізації в сучасному слов`янському мовознавстві. – Мовознавство. 1992, № 4.

Kaliszan 1986: J. Kaliszan. Семантико-конденсационная универбизация составных наименований в современном русском языке. Poznań, 1986.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ

В. Бонджолова, А. Петкова. Речник на новите думи в съвременния български език. Велико Търново, 1999.

С. Мардер. Дополнительный русско-английский словарь. Новая лексика 90-ых годов. Москва, 1995.

Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 1980^x годов. Санкт-Петербург, 1997.

N. Savický, R. Šišková, E. Šlaufová. Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů. Praha, 1999.